

Apysakos „Jurgis durnelis“ (iš lenkų kalbos išvertė V. Kudirka) kalbos ypatybės

Dar senovės Romos laikais pradėtas kūrinių vertimas yra labai svarbi kultūros dalis. Literatūros kūrinių vertimai ne mažiau svarbūs nei originalūs tekstai. Jie skaitytojui leidžia pažinti kitų šalių grožinę kūrybą. Galime tik įsivaizduoti, koks būtų nuostolis, jei negalėtume perskaityti V. Šekspyro, A. Mickevičiaus, F. Šilerio, G. G. Markeso ar kitų visame pasaulyje žinomų kūrinių. Neretai vertėjo darbo imasi garsūs rašytojai, nes vertimas yra ypatingas kūrybinis procesas. Vincą Kudirką žinome kaip XIX a. pabaigos lietuvių tautinio sąjūdžio ideologą, prozininką, satyrų kūrėją, publicistą, laikraščio „Varpas“ redaktorių, poetą, parašiusį „Tautišką giesmę“ – Lietuvos himną. Bet ne mažiau reikšmingi jo vertimai. Pasak Sofijos Kymantaitės, V. Kudirka „norėjo duoti tautiečiams pažinti, ką genijai gražiausio suteikė žmonijai, suprasdamas, jog negalima plėtotis be to dvasiškojo maisto“. Dž. Bairo, F. Šilerio kūriniai dar nebuvo reikalingi visiems skaitytojams, bet jie buvo reikalingi „tautai, jos garbei, jos ateičiai“ (V. Mykolaitis- Putinas). Kiekviena tauta, norinti gyventi oriai ir savarankiškai, turi turėti savo kalba kūrinius, įprasminančius žmonijos patirtį. Taigi Kudirka į lietuvių kalbą, be minėtų autorių, išvertė Adomo Mickevičiaus „Vėlinių“ III d., Slovackio „Mindaugą“ ir kitų kūrinių. Šioje kalboje aš aptarsiu mažai žinomą tekstą (jį radau V. Kudirkos „Raštų“ I tome). Deja, nepavyko gauti originalo, todėl nagrinėjau tik remdamasi lietuvišku tekstu, kurio savita kalba patraukė dėmesį.

Kalbėsiu apie lenkų rašytojo Michalo Šalkauskio (Michal Szolkowski), pasirašinęsio Brolio slapyvardžiu, apyskaitę „Jurgis durnelis“. Ji dalimis spausdinta Vinco Kudirkos redaguotame laikraštyje „Varpas“ (3, 4, 5, 6, 7, 8 numeruose). Šis vertimas ypatingas tuo, jog kalba ir pats siužetas labai artimas ir suprantamas to meto kaimo žmonėms. Matyt, vertėjas siekė, kad įdomų ir pamokantį tekstą „Varpe“ rastų kiekvienas skaitytojas. Apsakymo pagrindinis veikėjas Jurgis pravardžiuojamas „durneliu“, bet jis ne kvailas, tik, žmonių nuomone, per geras kitiems. Apsakyme parodomas Jurgio ir jo sesers Katriukos gyvenimas su brolio Grigo šeima, santykiai su kaimynais ir savo išrinktaisiais.

Veiksmas vyksta XIX a. pabaigos kaime. Vertimo tekstas ryškiai parodo, kad tuomet lietuvių kalba buvo stipriai paveikta svetimų kalbų, ypač slavų. Kudirkos išverstoje apyskaitėje gausu barbarizmų – bendrinės kalbos normoms prieštaraujančių žodžių, pasiskolintų iš kitų kalbų. Šiame tekste randame daug svetimybių, tokių kaip iš lenkų kalbos kilęs žodis „šinkorius“ –

smuklininkas („Kada šinkorius atbėgo, jis tylėdamas parodė anam bonią“). Barbarizmų yra ir iš rusų, baltarusių kalbų, pavyzdžiui, „čebatai“ – batai, ilgaauliai batai („Mestyn čebatais!“), „kaltūnas“ – į gniutulą susivėlę plaukai („Moters rodijo jam užleisti kaltūną – nieko nepadare“), „šioželka“ – kūdra („Įkaitę dūmai lyg apverstas paviršius šioželkos vilniavo pamaži palubėse“), „skaurada“ – didelė keptuvė („Motina išteps skauradą taukais“), „prabaščius“ – klebonas („Pats prabaščius ant pamokslo sako, idant užlaikyti išmintingus ir doringus tėvukų pobūdžius“). Apysakaitėje randame ir vokiškos kilmės žodžių, pavyzdžiui, „grabė“ – griovys („Grabes kasė dvare“).

Šiame tekste gausu ir istorizmų – žodžių, kurie laikui bėgant yra praradę vartojimo aplinką, nebevartojami dabartinėje kalboje. Jie liko praeityje, tapo mūsų istorijos, etnografijos dalimi. V. Kudirkos išverstame kūrinyje radau tokius istorizmus: „piesta“ – medinis indas kruopoms, sėmenims, kanapėms grūsti („Taipogi čia stovėjo dvejos girtos ir didelė piesta su pakabintu ant miklios karties dideliu piestu“), „baudžiauninkas“, „šaltyšius“ – kaimo seniūnas („Pašnekėtum su šaltyšium šiandien apie tas popieras“), „vaitas“ – valsčiaus valdytojas („Dvarponis aprinko jį vaitu“), „kliučvaitis“ – žemiausias policijos valdininkas („Ne kartą mylėjo savo namuose ne tik strielčių, kliučvaitį ir valsčiaus raštininką, bet net prabaščių“), „margas“ – žemės matas („Liuosininkas turi nors margą lauko“). Kadangi vaizduojamas gana tolimas mūsų laikų žmogui laikotarpis, pasinaudoję žodynu iš šių žodžių galime suprasti senojo kaimo gyvenimo ypatybes.

Nors Vinco Kudirkos „Raštų“ I tomo pratarmėje sakoma, kad vertimų kalba „sutaikyta“ (suderinta) su Petro Kriaušaičio (tai yra žymaus lietuvių kalbininko Jono Jablonskio) gramatika, vis dėlto dabartinės lietuvių kalbos normų neatitinkančių konstrukcijų dar gana gausu šiame tekste. Prie tokių priskirčiau netaisyklingą priešdėlį „da“, pasiskolintą iš slavų kalbų: „daėjo“, „davadžiojo“ – įtikinėjo („Davadžiojimas buvo perniek“). Taip pat apysakaitėje gana dažnai netaisyklingai vartojamas prielinksnis „ant“: „ant svieto“, „ant laukų“, „ant žmonių“ („Gėda jam buvo žiūrėt ant žmonių“, „Ir taip buvo gražu žiūrėti ant jo iššieptų dantų...“, „Žiūrėjo ant merginų ir sulaikė akis ant Alinos“, „Ką čia žiūrėt ant durniaus!“ ir t.t.). Dar pasitaiko ir senųjų linksnių galūnių pavyzdžių, tokių kaip „pirmieji“, „vyresnieji“, „su juomi“, „su kuom turi reikalą“, „dveji veseliji“ (dvejos vestuvės).

Nepaisant anksčiau paminėtų kalbos ypatybių, Kudirkos pasakojimas gyvas ir vaizdingas, kaip yra pasakęs mūsų bendrinės kalbos kūrėjas Jonas Jablonskis, „kalba – graži, sklandi, kudirkinė“. V. Kudirka vienas pirmųjų mūsų raštijos istorijoje laikėsi kūrybinio vertimo principo. Pasak paties vertėjo, „kiekviena kalba turi savo ypatingus išsireiškimus, kurie nesiduoda versti žodis į žodį, nesa kartais išeiina visai ne ta prasmė arba net suvis nieko neišeiina“, o atsiranda „kalbos baidyklės“. Norėdamas jų išvengti, vertėjas turi ieškoti atitikmenų savo kalboje, savos kalbos konstrukcijų ir gimtosios kalbos priemonėmis atkurti originalo idėjų turinį ir menines formas

ypatybes. Versdamas V. Kudirka kartais ir perkonstruodavo sakinį, ilgesnį suskaldydavo, bet retai kada nutoldavo nuo originalo, išlaikydavo originalo pasakojimo ritmiką ir tonaciją, surasdavo žodžių originalo vaizdams ir veikėjams apibūdinti. Trobas jis vadina „paveikslingomis“, rašo, kad „Nemunas stveria Viliją į platų, bet lėkštą glėbį“, „Žmonės tose miglose išrodo navatniai (keistai)“, „Nuo tų miglų net šiaušulys (šurpas) ima“. Pagrindinė veikėja Katriuka apibūdinama kaip „nė šio, nė to“ (atseit nebloga) mergina, o jos draugė Alina „ir griovui (grafui) į porą tiktų“. Kudirkos išversto teksto meninis vaizdas dinamiškas, gyvas. Toks įspūdis kuriamas vartojant daug vaizdingų veiksmazodžių, pavyzdžiui: „Visi bruzgiai ėmėsi darbo“, „Triūsiasi po grinčią“, „Nieks jo neperkals (neperkalbės)“, „Stėrino (išpūtė) akis“, „Sumazgojo sūdus (indus)“, „Šaltyšius vėpliodamas be susivedimo (be nuovokos) bruko rakta“, „Visi knystelėjo (krūptelėjo)“, „Pradėjo tylėti ir niūroti.“ Ypač vaizdingai aprašytas visam kaimui žalos padaręs gaisras: „<...> liepsna prasimušė per langą ir įsigrauzė į stogą. Vėjas pagriebė saują degančių šiaudų ir permetė ant klėties. <...> Kibirkštys, lyg ugniniai ledai, lakiojo su vėju ant viso kaimo; ruoštais šmotas degančio stogo, lyg aitvaras, lėkė aukštyr ir krito ant arčiausių trobų. <...> rodėsi, kad mato pragaro liepsnas, landžiojančius šėtonų šešėlius, kad girdėt nuožmūs prakeiktųjų riksmi. <...> Pekliškas karštis nedaleido prisitarti prie triobų<...> Nuleido rankas ir žiūrėjo persigandę, kaip plati liepsnos upė vis eina tolyn.“ Kaip matome, vėjas čia personifikuotas, ugnies galia perteikta palyginimais, metaforomis.

Be daugybės kitų vaizdingų posakių, man ypač įsiminė V. Kudirkos vartojami palyginimai. Jų visame tekste suskaičiavau daugiau nei 30. Jais kuriami veikėjo paveikslai: „Nemokėjo pašnekėti su žmogum — sumurmės, kaip meška, ir tiek...“, „<...>jos plaukai buvo sušiuropę, lyg šieno pundas ant vėjo — augo be motinos, tai kas galėjo prižiūrėti“, „Vargelių Alina čiauškėjo, lyg šarka ant tvoros“, „Eina sau tykai, vos bejudant, tarytum, eina žubris tarp kaimenės vilkų“, „Ignotukas buvo panašus į Katriuką, kaip ugnis į vandenį: virgus, visada linksmas, niekad negalėjo pasėdėti ant daikto.“ Palyginimai vartojami ir apibūdinant vaizdą ar kuriant nuotaiką: „Štai visa kamara nušvito, lyg bažnyčia per rarotas“, „Šunes, slankiodami patvoriais, staugė, lyg ant šermenų“, „Dabar po ugnelės senis tyli, lyg kelmas“, „Grigas, išbalęs, rodos, kad jį kas avižiniais miltais apibėrė, pašoko nuo suolo“, „Moters, dejuodamos lyg apuokai, ieškojo savo vaikų žmonių ir gyvulių miniose.“ Vaizdingai pasakojama ir apie jaunų žmonių bendravimą, beužsimezgančius santykius: „Katriuka užspringo, apkaito lyg vyšnia ir nuleido akis“, „Ant taip pažeistingų žodžių Katriuka krūptelėjo, rodos jai būtų įlindus į pažastę varlė“, „Merginos smorėjo į jį, lyg katės į taukinę, bet vėjavaikis vaikas nedavė pirmos vietos nė vienai“, „Ignotukas su Katriuka, įėję į kamara, išvertė akis, lyg kukulius: Jurgis sėdėjo su Alina ant vieno suolo ir . . . juokėsi.“ Vertimo kalbą ne mažiau turtina ir patarlės, priežodžiai: „Kas tepa, tas važiuoja“, „Kaip užsuks, taip ir atsisuks“, „Už kiek pirkau, už tiek ir parduodu“ (ką girdėjau, tą sakau),

„Nusilenkimas dangų pasiekia“, „Sausas šaukštas burną drasko.“ Radau ir keletą frazeologizmų: „Septyni prakaitai“, „Tai ne toks žmogus, kad ant vėjų šnekėtų“, „Įkando jį kokia ten musė: užsispyrė, na ir ką su juo!“ Visos šios stilistinės kalbos priemonės rodo, kaip vertėjui pavyko perteikti gimtosios kalbos grožį, pasakojimo kalba artima to meto šnekamajai kalbai. Kadangi V. Kudirka kilęs iš Suvalkijos, tekste galime rasti vakarų aukštaičiams būdingų kalbos elementų, pavyzdžiui, sutrumpėjusią dalelytę „dar“: „da nežinodama“, „da per jauna“, „da nieko“, „da kaip gerai.“ Be to, radau ir šiai tarnei būdingų formų: „breda“ (brenda), „prisiskolijo“ (prisikolino), „mūs“ (mūsų), „šunes“ (šunys).

Pabaigoje dar norėčiau pacituoti ištrauką, kuri visame gana buitiniame pasakojime išsiskiria kalbos grožiu: „Vėjas, pakilęs užtekant saulei, valkiojosi po laukus sutingęs, lyg bernas, kurs nedėlioje neina į bažnyčią, o paskui nežino, ką su savim daryti: miego nenori, darbo nėra, taigi sutingęs slankioja po kampus. Ir vėjas vaikščiojo be mierio, lyg mislydamas, į katrą pusę kreiptis: tai pūstels iš pietų, tai trūktels iš vakarų, tai net užsuks į rytus; kartais pabėgęs smarkiaus ir, pripuolęs prie stogo, pradės purtinti šiaudus; neužilgo užsislėps, rodos, numirė. Taip buvo iki pietų; paskui su visa savo plačia krūtine nubėgo išilgai kaimą — į vakarus... ir jau nė sykį nesusiblaškę, tik vis augo, o sniegą ėdė taip godžiai, kad iki vakarui liko vos palaikai, ką spėjo užsislėpti už kalnelių <...>“ Ši citata aiškiai parodo, kad Vincas Kudirka sugeba ne tik perteikti autoriaus sukurtą siužetą, bet ir sukurti nuotaiką arba, *kudirkiškai* tariant, „paveikslingus“ vaizdus. Literatūros kritikė Aldona Vaitiekūnienė teigė, kad vertė jis (ir rašė) „be galo lengvai“. Vis dėlto Kudirka matė, kad lietuvių literatūra stokojo meninio lygio, kurio sunku pasiekti, neturint legalios spaudos ir būtinos kūrybai aplinkos. Šiandieniniam skaitytojui, kuris yra laisvas pasirinkti, ką skaityti, V. Kudirkos vertimai ir kitų prozos kūrinių kalba gal kiek sudėtinga, bet tikrų „perliukų“ joje gausu ir mes galėtume pasimokyti, pasak vieno apysakaitės veikėjo, ne „zaunyti kasžin ką“, o kalbėti gražiai ir prasmingai.